

دو فصل‌نامه تخصصی پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی
سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صص ۵۷-۷۰

دو آجرنبشته نو یافته ایلامی در دشت شوشان

سینا عباسلو*

منوچهر پورمیرزا**

چکیده

این جستار به بررسی و خوانش دو آجرنبشته ایلامی تازه کشف شده می‌پردازد که به طور اتفاقی توسط نویسندگان مقاله در بهار ۱۳۹۸ در تپه باستانی دهنو و چغازنبیل کشف شدند و در حال حاضر در انبار پایگاه میراث جهانی شوش نگهداری می‌شوند. آجر نبشته اولی که به زبان اکدی و خط ایلامی میانه نوشته شده پس از خوانش و بررسی مشخص گردید به «ایگی- هت» پادشاه دوران ایلام میانه (کلاسیک) تعلق دارد و به تمامی مشابه آجرنبشته‌هایی هست که در تپه دهنو خوزستان یافت شده‌اند. این آجرنبشته به بازسازی معبد ایزدبانو

* کارشناس ارشد فرهنگ و زبان‌های باستانی، نویسنده مسئول sina_abaslou39@yahoo.com

** دانشجوی کارشناسی باستان‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز

«مَنْزَت» توسط این پادشاه ایلامی اشاره دارد. آجرنبشته دومی که از چغازنبیل به دست آمده و از نظر کتیبه‌شناسی و سبک‌شناسی به نظر می‌رسد مربوط به پادشاه نامی ایلامی «اونتَش-نَپیریش» باشد به خط و زبان ایلامی میانه نگارش شده و در آن به ساخت معبدی بلند اشاره دارد. هر دو آجرنبشته شکسته و به شدت آسیب دیده‌اند و جز تکه کتیبه‌های ناقص به شمار می‌آیند.

واژه‌های کلیدی: ایلامی میانه، اونتَش-نَپیریش، ایگی-هَتت، چغازنبیل، دهنو

۱- مقدمه

دو آجرنبشته مزین به خط میخی که برای نخستین بار در این مقاله ارائه می‌شوند، در پی بازدید میدانی نویسندگان مقاله به صورت اتفاقی و پس از بارش‌های سیل آسا در دو محوطه تاریخی تپه دهنو و چغازنبیل شوش شناسایی شدند و اکنون در پایگاه میراث جهانی شوش نگهداری می‌شوند.^۱ متن آجرنبشته اول به زبان اکدی و در بردارنده بخش‌های آغازین نوشته است که در آن گزارش ساخت و مرمت معبدی برای ایزدبانو «مَنْزَت»^۲ توسط پادشاه ایلامی «ایگی-هَتت»^۳ در حدود قرن چهاردهم پیش از میلاد داده شده است. چند سده پس از او دیگر شاهان ایلامی، «شوتروک نَهونته»^۴ و پسرش «کوتیر نَهونته»^۵ نیز از خود آجرنبشته‌هایی با همین مضمون در تپه دهنو به جای گذاشته‌اند. آجرنبشته دوم که به زبان ایلامی میانه است به مانند آجرنبشته اول شکسته اما بیشتر آسیب دیده و تنها قسمتی از سمت راست آجر باقی مانده است که بخش‌های قابل خواندن آن مشابه آجرنبشته‌های یافت شده در زیگورات

۱. به لطف باستان‌شناسان آقای مهدی امیدفر معاون پایگاه میراث جهانی شوش و لقمان احمدزاده کارشناس پایگاه، امکان بررسی، خوانش و چاپ محتوی این آجرنبشته‌ها فراهم گردید. از این دو بزرگوار به خاطر همیاری گرانسنگ‌شان در حین انجام پروژه سپاسگزاری می‌شود.

۲. Manzat

۳. Igi-hatet

۴. Shutruk-Nahhunte

۵. Kutir-Nahhunte

چغازنبیل است و اشاره به ساخت معبدی بلند دارد که بنظر می‌رسد از آن پادشاه شناخته شده ایلامی «اونتاش-نپیریش»^۱ است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- آجرنبشته اول

باران‌های سیل‌آسا در بهار ۱۳۹۸ باعث گردید تا جداره‌های مسیل‌های بزرگی که توسط آب باران در تپه ده‌نو ایجاد شده بود، ریزش‌های بی‌سابقه‌ای داشته باشند. به همین منظور نویسندگان این سطور برای ارزیابی و عکس‌برداری از تخریب‌ها بازدید میدانی از این تپه‌ها به عمل آوردند که طی آن یک آجرنبشته مزین به خط میخی را شناسایی و آن را به پایگاه میراث جهانی شوش تحویل دادند.

تپه ده‌نو در حدود ۳۳ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان شوش در استان خوزستان بر روی مختصات جغرافیایی $32^{\circ}04'07.12$ شمالی و $48^{\circ}34'05.61$ شرقی واقع شده است. پهنای تپه در قسمت جنوب شرقی حدود ۱۶۰ متر و در جناح شمال غربی حدود ۲۳۰ متر و درازای آن به طور متوسط حدود ۳۳۰ متر است. سطح بالای تپه نسبتاً مسطح است و به طور میانگین ارتفاعی در حدود ۲۰ متر از دشت پیرامونش دارد. در قسمت جنوب شرقی تپه مسیل‌های بسیار بزرگی توسط آب باران ایجاد شده است که هر ساله در حال گسترش هستند و موجب تخریب تپه می‌شوند. به طور متوسط پیشروی مسیل‌ها به طرف مرکز تپه در ده سال گذشته هفت‌متر بوده است (Mofidi-Nasrabadi, 2013: 89).

این تپه باستانی در بررسی‌های سطح‌الارضی محققین آمریکایی در خوزستان با شماره KS 120 شناسایی و در سال‌های ۱۹۶۸ و ۱۹۷۰ میلادی توسط استو^۲ بررسی گردید که در طی آن چند آجر کتیبه‌دار یافت شدند (Steve, 1987: 11). استو بر اساس

^۱ . Untash-Napirisha

^۲ . M.-J. Steve

همین آجرنبشته‌ها، دهنو را با شهر مهم ایلامی «هویشن»^۱ یکی دانسته است و حدس زده که معبد ایزدبانو مَنزَت در آن بوده است (هیئتس، ۱۳۸۹: ۲۱). قدیمی‌ترین آجرنبشته یافت شده در این تپه مربوط به دوران حکومت پادشاه ایلامی، «ایگی هَتت» در حدود قرن چهاردهم پیش از میلاد می‌باشد.

به دلیل عدم تأمین عرصه و حریم تپه باستانی دهنو، بخش‌هایی از این تپه و زمین‌های اطراف آن تسطیح گردیده است تا به زمین‌های قابل کشت تبدیل شوند. اما آسیب‌های وارده شده به این تپه تنها به عوامل انسانی محدود نمی‌شوند بلکه آسیب‌های دیگر در نتیجه مسیل‌های آبی است که در حاشیه و سطح تپه توسط نزولات آسمانی ایجاد شده‌اند و بیشترین سهم را در آسیب رساندن به این تپه دارند و هر ساله در فصول بارندگی طول و عرض آنها در حال افزایش می‌باشد و در صورت عدم مرمت و رسیدگی به آنها بخش‌های زیادی از این تپه دچار فرسایش خواهند شد.

تصویر ۱: تپه باستانی دهنو و محل کشف آجرنبشته (Google Earth, 2019)

^۱ . Hupshen

۲-۱-۱- مشخصات آجرنبشته اول

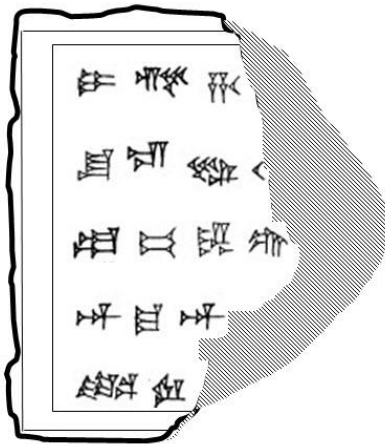
آجرنبشته ایلامی میانه مزین به متنی به زبان اکدی (تصویر ۲)

ابعاد: ۱۳۰ × ۷۷ × ۱۳۹ میلی متر

محل کشف: دهنو

تاریخ: پادشاهی ایگی - هتت (حدود ۱۳۵۰-۱۳۳۰ ق.م.)

۲-۱-۲- حرف نویسی و ترجمه

1. i-gi-ḫa-[te-et ...]
2. šu-šī₂-im 'u₃' [...]
3. la-bi-ra' 'u₂'- [...]
4. ^{AN}ma-an-[za-at ...]
5. šar-ru'-'[ut' ...]

۱. ایگی-هتت...
۲. شوش و ...
۳. قدیمی ...
۴. منزلت...
۵. پادشاهی...

۲-۱-۳- بررسی آجرنبشته اول

کتیبه نو یافته اول در ۵ سطر به خط ایلامی میانه و زبان اکدی نوشته شده است. متأسفانه بخش بزرگی از آجرنبشته از بین رفته و تنها قسمتی از سمت چپ آجر باقی مانده است. سه نسخه مشابه این آجرنبشته یکی در موزه ملی خودروی ایران در تهران (NCMI 1) و دو تای دیگر در موزه لوور (MDP 53: 2) نگهداری می‌شوند.^۱ تا پیش از پیدا شدن نسخه موزه ملی خودرو، بر اساس خوانشی که استو در سال ۱۹۸۷ از دو نسخه موجود در موزه لوور انجام داد، نام صاحب کتیبه را «ایگی-هلکی»^۲ خواند و نتیجه گرفت «ایگی-هلکی» که نامش پیش از آن در متون ایلامی به عنوان پدر دو پادشاه دوران ایلامی میانه (پهیر-ایشن اول و اتر-کیتَه) آمده بود، خود نیز پادشاه بوده است (Steve, 1987: 11-13). این تلقی از متن، به دیگر کتاب‌های پژوهشی تاریخ ایلام منتقل شد و همواره «ایگی-هلکی» به عنوان صاحب این آجرها و پادشاهی ایلامی که پرستشگاه یک ایزد بانوی ایلامی به نام «منزت» را بازسازی کرده بود، شناخته شد. اما در واقع از آنجایی که سطر نخست هر دو آجرنبشته به شدت آسیب دیده بود، استو قادر نبود به درستی نام پادشاه مذکور را در متن بخواند، بنابراین او به اشتباه این نام را به شکل «ایگی-هلکی» بازسازی کرد. اما با پیدا شدن نسخه موزه خودرو و سالم بودن سطر نخست آن، روشن شد که نام درست این پادشاه «ایگی-هتت» است (Daneshmand & Abdoli, 2015: 1).

محتوای این آجرنبشته به مانند سه آجرنبشته مشابه خود درباره بازسازی معبد ایزدبانو «منزت» توسط پادشاه ایلامی «ایگی-هتت» است. ایگی (i-gi) در ایلامی به معنای «برادر» است. بنابراین معنای نام «ایگی-هتت» (i-gi-ḥa-te-et) این است: «محبوب برادر(ت) باش» (Hinze & Koch, 1987: 52,96).

^۱. تکه کتیبه‌های دیگری نیز از کاوش دهنو توسط آقای مفیدی نصرآبادی به دست آمده که برخی از آنها به این آجرنبشته شباهت بسیار دارند (Mofidi-Nasrabadi, 2013: 94-98).

^۲. Igi-halki

دو آجرنبشته نو یافته ایلامی در دشت شوشان ۶۳

سطر ۱: نشانگر DIS (آ) که پیش از واژگانی در پیوند با مردان (شاه) می‌آید، در آغاز سطر یکم و پیش از نام پادشاه «ایگی-هتت» نیامده است. اگرچه این مورد در متون ایلامی میانه به ندرت پیش می‌آید اما برای نمونه در IRS 31^۱ نیز پیش از نام پادشاه «اونتش-نپیریش» نشانگر DIS نیامده است (Malbran-Labat, 1995: 76)، همچنین بایستی توجه داشت که کاربرد نشانگر در زبان ایلامی کاملاً همیشگی و ثابت نیست (Henkelman, 2008: 229).

سطر ۳: در سطر سوم احتمالاً حرف u₂ آغازگر واژه u₂-uš-ši-iš-ma است که فعل صرف شدنی به معنی «احیا کرد» است (Biggs et al., 2010: 325).

تصویر ۲: آجرنبشته نو یافته در دهنو (نگارندگان)

^۱ . *Les inscriptions royales de Suse*

۲-۲- آجرنبشته دوم

آجرنبشته دوم بر سطح منطقه ۸ (تصویر ۳) واقع در محوطه خارج از دیوار بیرونی شهر دور-اونتاش^۱ (چغازنبیل) به دست آمده است. منطقه ۸ در پاییز سال ۱۹۹۹ توسط بهزاد مفیدی بررسی و شناسایی گردید. وی پس از دریافت مجوز توانست محوطه خارج از دیوار بیرونی شهر دور-اونتاش را مورد بررسی قرار دهد تا اینکه به شناختی بهتر از ساختار استقراری در این محوطه دست یابد. به همین منظور بررسی خود را از ضلع شمال غربی دیوار بیرونی شهر دور-اونتاش شروع و در جهت شمال شرقی تا شعاع ۱۰۰۰ متری از دیوار بیرونی ادامه داد که در این بررسی با توجه به انباشت سفال در سطح بخش‌هایی از این محوطه و همچنین آثار معماری امکان شناسایی سیزده منطقه فراهم گردید که از بین آنها در مناطق (۱،۲،۳،۱۰،۱۱،۱۳) هیچ گونه شواهدی از آثار معماری قابل شناسایی نبوده و تنها بر اساس اندک سفال‌های پراکنده بر سطح آنها شناسایی گردیدند و اما برعکس در مناطق (۴،۹،۱۲) علاوه بر شناسایی سفال بر سطح این مناطق شواهدی از بقایای معماری و آثار ساختمانی نیز قابل شناسایی بود (Mofidi-Nasrabadi, 2003-04: 241).

در سطح تمام سیزده منطقه‌ای که توسط بهزاد مفیدی در محوطه خارج از دیوار بیرونی شهر دور-اونتاش مورد بررسی قرار گرفت، سفال‌هایی از دوره‌های مختلف قابل شناسایی بود که درصد سفال‌های شناسایی شده از هر دوره در سطح تمام مناطق نام برده شده در جدول ذیل آمده است (Idem: 255). هرچند توسط بهزاد مفیدی اشاره‌ای به آثار معماری در منطقه مذکور نگردیده است و تنها مناطق ۴، ۹، ۱۲ را در برگزیده شواهدی از آثار معماری دانسته است، اما در بازدید میدانی سال ۱۳۹۸ بقایای معماری به صورت آجرهای سطحی و برجای در این منطقه قابل شناسایی بود.

^۱ . Dur-Untash

دو آجرنبشته نو یافته ایلامی در دشت شوشان ۶۵

منطقه	ایلام میانه ۲	ایلام نو ۱	ایلام نو ۲	هخامنشی	اشکانی و ساسانی	اسلامی	مجموع
۸	۳/۸۰	۰/۹۵	۰/۹۵	۰/۹۵	۹/۰۴	۹/۰۴	% ۲۴/۷۳

جدول ۱: درصد سفال‌های شناسایی شده از هر دوره در منطقه ۸

اگرچه آسیب‌های وارده به تپه ده‌نو بیش از هر چیز دیگری در پی عوامل طبیعی بوده، اما این موضوع برای منطقه ۸ به گونه‌ای دیگر رقم خورده است و برابر بازدید میدانی که نگارندگان مقاله از این منطقه به عمل آوردند، عوامل انسانی و دخل و تصرفات غیر مجاز سالهای اخیر بیشترین آسیب را به این منطقه وارد نموده است که برای نمونه می‌توان به گودبرداری جهت ایجاد یک حوض ماهی در این مکان اشاره کرد که در تصویر ۳ با پیکان قرمز مشخص شده است.

تصویر ۳: منطقه ۸ و محل کشف آجرنبشته (Google Earth, 2019)

۲-۲-۱- مشخصات آجرنبشته دوم

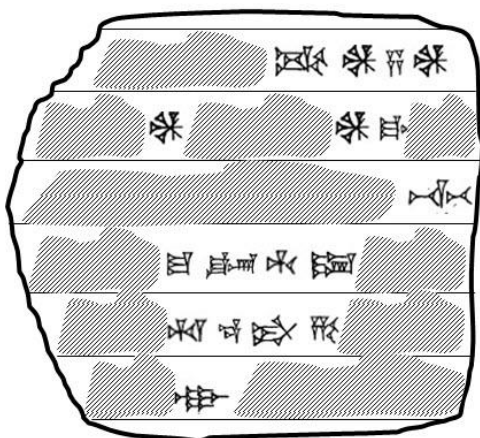
آجرنبشته‌ای به زبان ایلامی میانه (تصویر ۴)

ابعاد: ۱۴۷ × ۹۵ × ۲۰۲ میلی‌متر

محل کشف: چغازنبیل

تاریخ: پادشاهی اونتاش-پیریش؟ (حدود ۱۲۷۵-۱۲۴۰ ق.م.)

۲-۲-۲- حرف‌نویسی و ترجمه

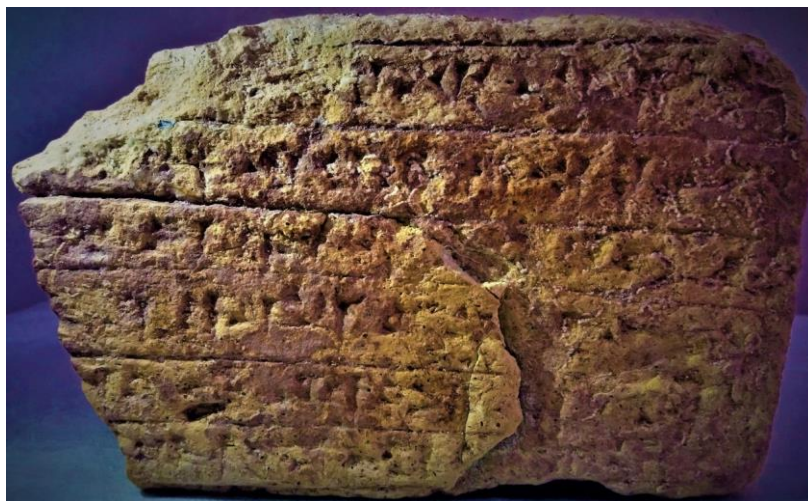
1. [...] [su-un-ki]-[ik' an-za-'an'
2. [...] 'an' [...] DINGIR' GAL' [...] [...]
3. [...] 'ti'
4. [...] [ku]-[ku'-un-nu-'um' [...]
5. [...] 'hu'-ut-tak 'ha' [...] [...]
6. [...] 'ak' [...]

۱. ... شاه انزان
۲. ... پیریش؟ ...
۳. ...
۴. ... معبد بلند ...
۵. ... ساخته شده ...
۶. ...

۲-۲-۳- بررسی آجرنبشته دوم

کتیبه نو یافته دوم که از نظر کتیبه‌شناسی و سبک نگارش بنظر می‌رسد مربوط به پادشاه نامی ایلام اوئتش-نپیریش باشد، به شدت آسیب دیده و تنها قسمتی از سمت راست آجر باقی مانده است. این آجرنبشته به خط و زبان ایلامی میانه در ۶ سطر نوشته شده که همین ۶ سطر ناقص باقی مانده نیز به شدت ساییده شده است. با توجه به ناقص بودن متن کتیبه و ناخوانا بودن بیشتر بخش‌های آن، نمی‌توان به محتوای آن پی برد و یا آجرنبشته‌های همسان آن را شناسایی کرد، اما بر اساس آن چیزی که باقی مانده بنظر می‌رسد متن کتیبه درباره ساخت معبد است. واژه ku-ku-un-nu-um در سطر چهارم به معنی «معبد بلند» است که وام‌واژه‌ای اکدی در ایلامی و در اصل واژه‌ای سومری است (Hinz & Koch, 1987: 509). معادل واژه اکدی آن gi • unû به معنی «مکان مقدس (معبد) بنا شده بر روی تراس یا برج معبد» است (Gelb et al., 1956: 67). اگرچه بنظر می‌رسد منظور از «معبد بلند» همان زیگورات چغازنبیل است و این آجر مربوط به همین محوطه باشد که جابجا شده است، اما وجود بنایی در ارتباط با چغازنبیل در نزدیکی جایی که کتیبه یافت شده - یعنی در منطقه ۸ واقع در محوطه خارج از دیوار بیرونی چغازنبیل - چندان دور از ذهن نیست؛ چراکه در آنجا سفال-هایی از دوران ایلام میانه ۲ و همزمان با قدمت آجرنبشته شناسایی گردیده است و از طرفی نویسندگان این مقاله در بازدید خود در سال ۱۳۹۸ نیز متوجه آثار معماری (آجرهای سطحی و برجای) شدند که نمی‌توانند با آنچه پیش از این شناسایی شده چندان بی‌ارتباط باشند، به ویژه اینکه مکان قرارگیری منطقه ۸ در پیرامون مسیر منتهی به دروازه شمال شرقی حصار شهر قرار گرفته که این دروازه رو به رود دز باز می‌شده است (تصویر ۵). البته نباید این نکته را فراموش کرد که معابد ساخته شده توسط اوئتش-نپیریش برای خدایان همه در بخش داخلی محصور جمع شده بودند.

سطر ۵: در سطر پنجم، hu-ut-tak صفت مفعولی به معنی «ساخته» است که از ستاک hu-ut-ta «کردن، انجام دادن» در باب II ساخته شده است.

تصویر ۴: آجرنشته نو یافته در چغازنبیل (نگارندگان)

تصویر ۵: منطقه ۸ در ضلع شمال شرقی چغازنبیل (Google Earth, 2019)

۳- نتیجه گیری

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که تکه کتیبه‌های به دست آمده از تپه دهنو و چغازنبیل به مانند ده‌ها آجرنبشته ایلامی به دست آمده از دشت شوشان، علی‌رغم شکستگی و ناقص بودن بیانگر بازسازی و نوسازی معابد ایلامی توسط پادشاهان خاندان ایگیهتیان (ایگیهلیکیان) هستند؛ چنانچه گذشت آجرنبشته اول تأکیدی دیگر بر آبادگری‌های «ایگی-هتت» در بازسازی معبد ایزدبانو «منزت» در تپه دهنو بوده و از سوی دیگر آجرنبشته دوم با وجود ناقص بودن و ساییدگی شدید به ساخت معبدی بلند توسط پادشاه ایلامی «اونتش-پیریش»؟ در منطقه چغازنبیل (دور-اونتش) اشاره داشت که می‌تواند همان زیگورات چغازنبیل یا بنای دیگری خارج از دیوار بیرونی چغازنبیل باشد.

کتابنامه

هیتس، والتر. (۱۳۸۹). *شهریاری ایلام*، ترجمه پرویز رجبی، تهران: ماهی.

- Biggs, Robert D., Brinkman, John A., Civil, Miguel, Farber, Walter, Gelb, Igance J., Oppenheim, A. Leo, Reiner, Erica, Roth, Martha T., Stolper, Matthew W. (2010) *The Assyrian Dictionary: of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Vol. U. Chicago: The Oriental Institute.
- Daneshmand, Parsa & Abdoli, Meysam (2015). "A New King of Susa and Anshan". *Cuneiform Digital Library Bulletin 2015:1*. P. 1-6.
- Gelb, Igance J., Jacobsen, Thorkild, Landsberger, Benno, Oppenheim, A. Leo. (1956) *The Assyrian Dictionary: of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Vol. G. Chicago: The Oriental Institute.
- Henkelman, W. F. (2008). *The other gods who are: Studies in Elamite-Iranian acculturation based on the persepolis fortification texts*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Hinz, W. & Koch, H. (1987). *Elamisches Wörterbuch*. 2 vols. Berlin: Reimer
- König, F. W. (1965). *Die elamischen Königsinschriften* (AfO. Beih. 16), Graz: E. Weidner.
- Malbran-Labat, F. (1995). *Les inscriptions royales de Suse: briques de l'époque paléo-élamite à l'empire néo-élamite*. Paris: Réunion des musées nationaux.

- Mofidi-Nasrabadi, Behzad (2013). “Neue archäologische Untersuchungen in Dehno, Khuzestan (April-Mai 2012)”. *Elamica*. no. 3. p. 89-133.
- _____. (2003-04). “Untersuchungen zu Siedlungsstrukturen an der Peripherie von Čogā Zanbil (Dur Untaš)”. *Archäologische Mitteilungen aus Iran and Turan*. Band 35-36. P. 241-265.
- Steve, M.-J. (1992). *Syllabaire élamite: Histoire et paleographie*. Paris: Neuchâtel.
- _____. (1987). *Ville royale de Suse 7. Nouveaux mélanges épigraphiques: inscriptions royales de Suse et de la Susiane (MDP 53)*. Nice: éditions serre.